

«ՇԱՀՆԱՄԵԻ» ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ ԶՈՒՐԻՆԱՆԱՅՈՒՄ

ԱՄՂԱՐ ԶԱՆԱԲԻ (ԻՐԱՆ)

Փոփոխության վալի անունը կրող զուրխանայի (պարսկական ավանդական պետական պալատ) ճակատային հատվածում վերջինիս ստեղծման տարեթվին և անվանման հիշատակմանը հաջորդում են Հակիմ Ֆիրդուսիի հետևյալ չափածո տողերը. «Մարդն իր հզորությամբ է ճշմարտացի: Թուլությունը ծնում է կամակորոշություն ու պարտություն»: Այս տողերը միշտ էլ զարդարել են զուրխանան, հնչել մուրշիդների և ըմբիշների բերանից: «Շահնամեի» բանաստեղծությունները, որոնք ասերգվում էին զուրխանաններում կիրառվող երաժշտական գործիքների ուղեկցությամբ, կանոնավորված դիթամիկ հարվածներով, «Շահնամեի» երաժշտության հանրաճանաչությունն ապահովող կարևոր դրսևորումներից են: «Շահնամեն» պարսկերենի և պարսից գրականության անբաժանելի մասն է, մասնավորապես իրանյան հանրային մշակույթի ասպարեզում, իսկ «Շահնամեն» և զուրխանան կապակցող տարրը հենց իրանյան մշակույթն է: Այս երկուսը համարվում են վերջինիս ակնառու դրսևորումները: Այս առումով էլ ներկա հոդվածում ուսումնասիրվում է երաժշտության դերը «Շահնամեում»:

Հին Իրանում, դպրոցներից ու մզկիթներից բացի, որպես իրանցի երեխաների մարմնի ու հոգու զարգացումը խթանող օրրան, երևան եկան կրթական և սոցիալական հաստատություններ: Սկզբում դրանք, հին կրոնական կրթության պահանջներին համապատասխան (Յասնա, «Զրադաշտ», կետ 19), կոչվեցին «վարժեշխանեհ» (սպորտի պալատ), այսինքն՝ երեխաներին տարբեր սպորտաձևերում մարզելու վայր: Այս հաստատության նպատակն էր երեխաներին արիություն ու բարեպաշտություն սովորեցնելը, որպեսզի նրանք կարողանային դիմագրավել սոցիալ-կենսական տարաբնույթ դժվարություններին (Էնսաֆիուր, 2007):

Հետագայում սպորտի ու մշակույթի այս վայրն արմատավորվեց Իրանի ավանդական կենցաղում և խթան հանդիսացավ մշակութային ու գրական բազմաթիվ դրսևորումների համար:

Ֆիրդուսու վերոբերյալ տողերը ցույց են տալիս, որ «Շահնամեն» համակցված է պատմության և սպորտի ծագման ու առաջնայնության գաղափարի հետ, քանի որ «Շահնամեն» շեշտադրում է սպորտի ուսուցումը և հիշատակում առաջնությունը շահելու սովորությունները: «Շահնամեում» Ռոստամի և Էսֆանդիարի կռվի ավարտին Բահմանը, որն Էսֆանդիարի որդին է, Ռոստամի ջանքերի շնորհիվ տարվում է խաղահրապարակ և Ռոստամի կողմից քաջալերանքի արժանանում: Բահմանը սովորում է կռվելու և զվարճանալու տեխնիկան, այդ թվում՝ ձի հեծնելու հմտությունը, որսորդությունը, պոլո խաղալն ու ճակատամարտին բնորոշ հատկանիշները. այս ամենը նա սովորում է «Շահնամեի» մեծագույն ուսուցիչներից մեկից՝ Ռոստամից.

Բահմանը մնաց Զարուխստանում՝ վայելելով

Որսատեղին ու գինին վարդաստանում,

Մինչ Ռոստամը սովորեցնում էր իր այդ թշնամուն

Ձիավարել, մեկ շնչով խմել ու արքայի դերը կատարել.

Քիչ անց Շահը հավաստիացավ ու նկատեց վարքագիծը նրա

Խնջույքում, մարտադաշտում և որսատեղում:

Պետք է նշել, որ Ֆիրդուսի նշանակալից վերաբերմունքն ու բարձր գնահատանքը հաղթողների հանդեպ նկատելի է «Շահնամեում», որը և նպաստել է վերջինիս հիմնավորմանը գուրխանայի ժողովրդի շրջանում: Ամբողջ «Շահնամեի» ընթացքում հանդիպում ենք առաջնակարգ մարտիկների՝ Ռոստամի, Ղոնիրաբի, Էսֆանդիարի, Գիվի, Սիավոշի, Արաշի ու Գուդարգի արվեստի և մարդկային արժանիքների նկարագրին: Նրանք հիշատակվում են որպես օրինակելի անձինք և առաջնակարգ մարտիկներ: Այդ հերոսները գոտեմարտի, աղեղնաձգության, մարտնչելու և ձիավարելու, ինչպես նաև մարդկային ազնվության ու հայրենասիրության խորհրդանիշներն են:

Ֆիրդուսի հղած սոցիալական ուղերձները, որոնք հստակ հնչում են նրա բանաստեղծություններում, շատերի համար կենսական հարացույց են, այնպես որ վերջիններիս ռիթմիկ ընթերցումը գուրխանաներում խոր ազդեցություն էր թողնում ըմբռամարտիկների և հասարակության վրա: Առաջնության մարտիկներին առավել գրավող բանաստեղծություններն ընթերցվում էին երթերի ժամանակ, շներին կռվեցնելու պահին և մասնավորապես գուրխանայի ասպարեզում ընթացող գոտեմարտերի ժամանակ և աչքի էին ընկնում իրենց էպիկական շնչով:

Ռոստամին վերաբերող մի տեսարանում Ֆիրդուսին գրում է.

Նրանք գոտեմարտի բռնվեցին՝

Ամուր բռնելով միմյանց գոտկատեղերի կաշեփուկերից,
Ռոստամը տխրեց և ձեռքը պարզեց
Ու ճանկեց այդ կոպիտ ընծառյուծի գլուխն ու պարանոցը.
Երիտասարդ քաջի մեջքը ճկվեց,
Նրա ուժը չբավարարեց.
Առյուծի նման նրան գետնին հարվածեց,
Ռոստամը հասկացավ, որ չի պարտվի նրանից:

Պատկեր 1. Ռոստամի և Ջոհրաբի գոտեմարտի պատկերն ըստ «Շահնամեի»

Ֆիրդուսին իր բանաստեղծություններում կիրառում է «գոտեմարտ» եզրույթը. Բիջանի և Հումանի կռիվը պատկերելիս նա այս երկուսի միջև ըն-

թացող մարտի նկարագրությունից հետո անդրադառնում է երկու մարտիկների գոտեմարտին.

Նրանք նորից ոտքի ելան, թեև ուժասպառ էին եղել,

Նրանք սկսեցին կռվել ու գոտեմարտի բռնվել,

Նրանք օգտագործեցին իրենց ամբողջ ուժն ու կարողությունը.

Նրանց կռվից երկինքը դողաց,

Բիջանը ձեռքը հանց վազր բարձրացրեց,

Նրան ոտքից գլուխ ծուղակը գցեց.

Նա բռնեց նրա պարանոցից ու աջ ոտքից

Հետո դեպի հետ կքեց երիտասարդ Հյունին:

«Շահնամեի» այս հատվածը, որը սովորաբար պատմվում է զուրխանայում, վերաբերում է նաև բանաստեղծություն և մեկտողանոց չափածո գրելու արվեստի ուսուցմանը՝ հավերժական արժեքների ընդգծումով: Այս մեկտողանոց չափածոները հայտնի են հասարակ ժողովրդի շրջանում որպես իմաստուն խորհուրդներ պարունակող ասացվածքներ.

Ների՛ր ու բավարարվի՛ր քո ունեցածով:

Մի՛ հպարտացիր ունեցվածքով, անցողիկ հարստությամբ ու դիրքով (հպարտության ու գոռոզության մասին) (Նաֆիսի, 2010):

Զուրխանայում բանաստեղծություններն ընթերցվում էին իրադրության և պայմանների համաձայն, որը կոչվում է Մոնասեբ խանի (պատշաճ ընթերցում): Փաստացի Մոնասեբ խանին բնորոշ էր Մուրշիդների արվեստին, որը շատ արդյունավետ էր՝ պատշաճ մթնոլորտ ստեղծելու համար թե՛ գոտեմարտողների, թե՛ առաջավոր մարտիկների և թե՛ հանդիսատեսների համար: Ինչպես արդեն նշվել է, զուրխանայում տիրող գոտեմարտի ու առաջնության մթնոլորտում ամենաէպիկական բանաստեղծություններն ընթերցվում էին Մուրշիդի զարկերի ներքո՝ արագ ու հուզամնայից ուրիշով և երկարաձգված տոնայնությամբ ու արտահայտիչ ձայնով: Քանի որ բանաստեղծությունների ընթերցման եղանակներն անխզելիորեն կապված են միմյանց, ապա զարկերի ներքո բանաստեղծությունների ընթերցման ձևին ավելի մանրամասն կանդիդատանք զուրխանայում *Սարնավազի* (բանաստեղծություն, որն ընթերցվում է Մուրշիդի նախնական վարժանքից կամ *Չարխից* առաջ) երաժշտական մասի առումով: Դա այն պահն է, երբ Մուրշիդը սովորաբար կարդում է քնարական բանաստեղծություն, մեծ մասամբ Հաֆիզի կամ Մուլավիի երկերից՝ ցածր տոնայնությամբ և բարձր զարկերի ներքո (Նաջաֆի Թեհրանի, 1991):

Երբ գոտեմարտիկները լողասալիկները դնում են իրենց առջև և նստում են գլուխները կախ կամ գլուխներն ու պարանոցն առաջ պարզած, Մուրշիդը թմբուկի ցածր ձայնի և հաճելի զարկերի ներքո կերկերուն ու երկարաձգված ձայնով կարդում է *Սարնավազին*, որպեսզի մարտիկները պատրաստվեն սպորտաձևը ցուցադրելուն:

Զուրխանայում միստիկ ու քնարական բանաստեղծություններից զատ սովորաբար բարձր ու մեղմ ձայնով և հաճելի տոնայնությամբ ընթերցվում էին կրոնական բնույթի բանաստեղծություններ, որոնք գովաբանում էին Մեծն Աստծուն, Մոհամմադ մարգարեին և Ալիին: Մեծ մասամբ Մուրշիդներն ընթերցում էին քնարերգությունից, քառատող և երկտող բանաստեղծություններից մտապահած հատվածներ, որոնք վերագրվում էին Պոուրիա-է-Վալիին, իսկ զվարճանքների ժամանակ՝ Սարնավազիից (Borji, 1994):

Նման կրոնական, խորհրդապաշտական և խրատական բանաստեղծություններն ընթերցվում էին էպիկական շնչով և արագ դիթմով՝ առաջնակարգ մարտիկներին քաջալերելու համար, երբ նրանք սպորտով կամ գոտեմարտով էին զբաղվում:

Ռիթմն ու երաժշտությունը մարդու հոգու և ոգու վրա ազդող հզոր գործոններ են, որոնք նաև բուժիչ ազդեցություն ունեն (Զանդբաֆ, 2004): Մեր հետազոտությունը երևակում է երաժշտության և մարմնի շարժումների միջև առկա կապը: Զուրխանայում հնչող երաժշտության մեջ, երաժշտական գործիքներից բացի, բավական կարևոր դեր է խաղում ձայնը: Հետևաբար երկուսն էլ (մեղեդին և ձայնը) պետք է միասին դիտարկվեն: Զուրխանաներին բնորոշ այս երաժշտակատարողական ավանդույթն արդյունք է իրանյան ավանդական հավատալիքների և «Շահնամեի» էպիկական բանաստեղծությունների համակցման, որոնց ծիսական ու կրոնական էությունն ընդգծվում է երաժշտական արվեստի միջոցներով /Լ. Երնջակյան, 1996/:

Զուրխանայում մուրշիդն իր հաճելի ձայնով և թոմբակ զարկելով կատարում է տարբեր մեղեդիներ, որոնցից յուրաքանչյուրը վերաբերում է սպորտային հատուկ շարժումներին, ընթերցում է էպիկական բանաստեղծություններ, մեծ մասամբ՝ «Շահնամեից»: Նա իր ձայնն ու զարկերը հավասարակշռում է մարմնամարզիկների շարժումների հետ: Անցյալում մուրշիդին անվանում էին «զարբգիր»։ Կարելի է ասել, որ թոմբակը հիմնական երաժշտական գործիքն է զուրխանայում: Ի դեպ, Քաջարի դարաշրջանից սկսած, զուրխանայում, բացի թոմբակից, որպես մշտական երաժշտական գործիքներ կիրառվում էին նաև փողային նվագարանները: Ուշագրավ է, որ դրանք նվագում

էր ոչ թե մուրշիդը, այլ մեկ ուրիշը, որը կանգնում էր նրա կողքին ու հարվածային գործիքին նվագակցում էր փողային գործիքներով (Նաջաֆի Թեհրանի, 1991):

Զուրխանայի երաժշտությունն ունի չորս հիմնական տարր.

1. Մուրշիդ
2. Զուրխանայի զարբ
3. Զուրխանայի զանգ
4. Ընթերցվող բանաստեղծություններ:

Զարբը կամ թոմբակը Իրանում հայտնի դառնալուց շատ առաջ էլ ուներ իր սեփական պատմությունը: Պատերազմի ժամանակ զինվորներին քաջալերելու նպատակով օգտագործվում էր հարվածային գործիք /թմբուկ/, որի մասին Ֆիրդուսին էլ բազմիցս հիշատակում է «Շահնամեում»: Ավելի ուշ նույն թմբուկը դարձավ մարզիկներին խթանող գործիք: Տարբեր դարաշրջաններում զարբերը պատրաստվում էին պղնձից, ալյումինից, երկաթից և կավից (Բորջի, 1994):

Պատկեր 2. Թմբուկ

Զուրխանան իրանցիներին բնորոշ յուրահատուկ սոցիալական կառույց

է, որն ունի շատ հին ծագում և պատմություն իրանյան մշակույթի և հասարակության մեջ: «Շահնամեն» իր հերթին շատ կարևոր դեր էր խաղում զուրխանայում, քանի որ այն իրանյան քաղաքակրթության ու մշակույթի հայելին էր, ինչպես նաև ուներ ազգային և բարոյագիտական բովանդակություն:

«Շահնամեի» բանաստեղծությունների երաժշտական հնչողությունը, խոսքի իմաստային ելևէջումն ու մետրոռիթմիկ ճկունությունը, ինչպես նաև որոշակի երաժշտական տարրերի ու գործիքների հիշատակումն այս երկին անանցելի մշակութային լիցքեր են հաղորդել: Դրանց կիրառումն Իրանի սոցիալ-մշակութային կյանքի կարևոր օղակներում, այդ թվում և զուրխանաներում, այսօր էլ արդիական է ոգու և մարմնի ներդաշնակ միասնությունը պահպանելու առումով:

Հավելենք նաև, որ, ըստ հասարակական դիրքի ու զանազան հանգամանքների, «Շահնամեի» էպիկական բանաստեղծություններին զուգահեռ Հաֆեզի, Ռումիի և Փոռոիայե Վալիին վերագրվող կրոնական և միստիկ այլ բանաստեղծություններ ևս ընթերցվում էին զուրխանայում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են զուրխանայի երաժշտության ծագումն ու երաժշտական այն գործիքները, որոնք սկզբնապես կիրառվել են: Հետազոտությունից բխում է, որ թմբուկը հիմնական գործիքն էր, որն օգտագործվում էր զուրխանայում: Զուրխանայի երաժշտականատարողական ավանդույթը՝ հիմնված Շահնամեի տեքստերի վրա, Իրանի մշակութային արժեքների պահպանման գործուն միջոցներից է:

Բանալի բառեր - երաժշտություն, Շահնամե, զուրխանա, զարբ:

Գրականության ցանկ

1. **Borji, M.** (1994). Zurkhaneh Zarb Notes. Tehran, Nehaja Physical Education. 14, 17.
2. **Ensafpour, Q.** (2007). History and Culture of Zurkhaneh and Zurkhaneh-Goer Social Groups. Tehran, Akhtaran Publications. 16-17, 187, 184.
3. **Kazemeini, K.** (1964). The role of Athletics and Ayyari Movement. Iran Melli Bank Press. 303, 304, 323.
4. **Nafisi, S.** (2010). Chivalry Customs. Tehran, Tasavvof.

5. **Najafi Tehrani, F.** (1991). Athletic Rhythms (Zurkhaneh beat rhythms). Tehran, Part Publications. 186, 187.
6. **Rajabi, B.** (2007). Tonbak and a View on Rhythm from Different Aspects. Tehran, Soroud Publications.
7. **Sabetzadeh, M.** (2003). Ferdowsi and Music in Shahnameh. Literature and Philosophy Year Book, No.75 & 76.
8. **Zandbaf, H.** (2004). Rhythm in Music, Tehran, Rozaneh Publications. 65.
9. **Л. Ерднжакян**, О бытовании иранских эпических мотивов в Армении и музыкальной традиции исполнения “Шахнаме”, Традиции и современность, Вопросы армянской музыки, книга 2, Ереван, 1996, стр. 68-77

ТРАДИЦИОННОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ “ШАХНАМЕ” В ЗУРХАНЕ

АСКАР ДЖАНАБИ

В статье обсуждается зарождение музыки в Зурхане и те музыкальные инструменты, которые там изначально использовались. Исследование показывает, что дхол является главным инструментом воспроизведения в Зурхане. Традиция исполнения в Зурхане основана на текстах “Шахнаме”, все это является одним из активных способов защиты иранских культурных ценностей.

Ключевые слова – музыка, “Шахнаме”, Зурхана, зарп (разновидность дхола).

THE MUSIC PERFORMING TRADITION OF “SHAHNAMEH” IN ZURKHAN

ASGHAR JANABI

Asghar Janabi in this article considers the origin of zurkhan music and those musical instruments that have been utilized from the very beginning of times. The investigation shows that the drum is the main instrument used in zurkhan. The tradition of music performance based on the texts of Shahnameh is one of the operative means of protecting Iranian cultural values.

Key words – music, Shahnameh, zurkhan, zarb (a type of drum).